

מבוא הירושלמי

מאת

זכריה פראנקעל

ברעסלויא. תר"ל.
שלעטטער (ה' שקוטש).

דעת - אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

יבנה ליהודים

לכבוד רעי אשר בארץ החיים

מו"ה יששכר ד"ר בעער ז"ל.

דעת - אתה לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

אמר המחבר כונת זה החיבור גלויה בהתו החקוק על פניו, וגם דרכיו לא נסתרו וכל קודא בו יעמוד עליהן בקל, לכן יהיו פה דברי מעטים ולא יעברו גבול הודעת איזה פרטים אשר אין מקומם בפנים הספר.

מאמרי הירושלמי המובאים מקורם בדפוס ויניציאה כמעט מלה במלה ואות באות, ואך לפעמים נדפס אמר במ' אמ' בוויניציאה, ישראל במ' ישר' בוויניציאה. ות' רבי בוויניציאה בא לרוב בקיצור ר' ואך במאמר הראשון של כל ערך (או במאמר השני) כתבנו רבי כמילואו אם הוא כן בד' ויניציאה, לפי שיש בזה טן הצורך, להבדיל בין רבי ובין רב וכמבואר בפנים נ"ה ע"א. — ולא מנענו להדפיס כד' ויניציאה אף במקום שיש שם טעות, ולפעמים תקננו הטעות בשני חצאי לבנה, וד' ויניציאה לא זה ממקומו.

הכתב יד של הירושלמי הנמצא באוניברסיטת דליידן שלח לי מאת הפקידים על בית עקד הספרים שם והיה בידי כשלשה חדשים. ואתן תורה ברבים לחכמים אלה אשר תמכו ידי ברוח נדיבה ולקראת צמא הביאו מים, וכבר נודע לתהלה בי שערי אוצר הספרים ההוא נפתחו לכל מבקש תורה וחזון ומעיני הביבליאטעק יפוצו עד קצוי ארץ. — והנה זה שנתי יצא לאור ס' קורות היהודים בערפורט (Geschichte der Juden in Erfurt von Dr. Jaraczewski) וכתוב שם שיש בהמיניסטעריאל-ביבליאטעק בערפורט כ"י של הירושלמי. ושמתתי על הבשורה כעל כל הון וחשתי ולא התמהמהתי לכתוב אל הפקידים על הביבליאטעק ולשאול מהם הכ"י לקרוא בו איזה שבועות. וגם הפקידים אלה לא מנעו הטוב ממני, אך בפתחי הכ"י והנה תהלתי נכזבה, כי הוא כ"י של התוספתא ולא של הירושלמי.

בפנים הספר כתוב לפעמים ט"ח, והכונה על המכתב חרשי אשר הוצאתי לאור משנת 1852 עד 1869.

VIII

והנה לא אכלא שפתי להורות לה' על כל חסדו אשר גמלני והעיר
 בנפשי עז לגשת אל המלאכה, ולפנות הדרך להשואפים לשאוב מהבאר
 אשר מקורו בשערי ירושלים. וזה ימים כבירים נשמו מסלות שבת עובר
 אודה, ציון נדחה דורש אין לה, כי האבן גדולה על פי הבאר אבן הטועין
 והמעיות, ולא נאספו הרועים לגול האבן מעל פי הבאר. והנה פתחתי שער
 כיד ה' הטובה עלי לאשר יש את נפשו לשתות ממעין מים חיים ולרוות
 צמאו מתלמוד ירושלמי. ואני תפלה לאל חי לתמכני בימין צדקו להוציא
 לאור בקרב הימים הפירוש לס' זרעים, אשר מוכן כבר ברוב בנינו לבית
 הדפוס. ה' ינמור בעדי מעשה ידי אל ירף.

התורה שבעל פה תפרד לארבעה ראשים, נהרי נחלי מים חיים, על
 גדוניהם ארזי אל ומריה מימיהם יפרחו כל עצי שדה ויעשו פרי תנובה. הנהר
 הראשון הוא המשנה מעין חפרוה שרים, ר' עקיבא, ר' מאיר, ר' יהודה
 הנשיא: ר' עקיבא יסד יסוד מוסד אבן פנת יקרת, אחריו הגדיל ר' מאיר לבנות
 הבנין, וידי ר' יהודה הנשיא בצעו הבית. הנהר השני הוא המדרש הסוכב
 הארץ אשר שם הזהב היא התורה אשר נתנה ליעקב למורשה, והמדרש מרוה
 גם יורה הנפש הנכספת לשמוע ההלכה הנובעת מן המקרא, והוא מעין נפתח
 מימי קדם קדמתה, קודם במחשבה ואחור בזמן לחיבור המשנה, כי ממימי
 שתו החכמים אשר מעולם המה אנשי כנסת הגדולה אשר הוציאו ההלכה
 ממקור המקרא וכו תמנו עמודיה. והמדרש זה נמסר לנו מאז ונתרחב גבולו
 בשלשה ספרים הנודעים בשם מכילתא ספרא ספרי, ומסדיהם ומתבריהם נודעו
 לשכת: רבי ישמעאל, ר' עקיבא, ר' יהודה, ר' שמעון. וגם מסדרים אחרים
 קמו אחריהם וקצתם נודעו בשמם כגון רב וכית מדרשו, וקצתם כל נקראו
 בשמות ולכן משפט הבכורה להמשנה כאשר סדרה רבי. הנהר השלישי גם
 הוא מלא ברכת ר' והוא כמראהו כתעלת הברכה להנהר הראשון, אך לא
 כאשר יראה האדם. הנהר הזה הוא התוספתא והיא תוספה להמשנה וכאה או
 להשלים חלק מחלקי ההלכה אשר נפקד במשנה או לגלות מצפוניה ולפרש
 תעלויותיה; אך לא לבר מהמשנה יצאו מימיה אבל נבעו גם מהררי עד
 ובכפן נבעת עולם מקורם, כי יש מהלכות התוספתא הקודמות הרבה בזמן
 להלכות המשנה, גם באו בתוספתא סיפורים משנים קדמוניות המפיצים אור
 על מצב אומתנו ועל אופן הלימוד וההלכה מאז. הנהר הרביעי הוא התלמוד.
 הנהר הזה מימי מעצמן מתברכן והיו לים גדול. בו נכללו המשנה התוספתא
 המכילתא ספרא ספרי לא תחסר כל טוב בו, מלבד מה שהוציאו אנשי השם
 בעומק שכלם ודעתם בספרות ופירושים והוסיפו וחדשו הלכות דינים ומשפטים
 לאין מספר, והציגו לעינינו דרכם בקודש בקושיות ופירוקים עד שביררו וליבנו
 ושמו הרכסים לטישור והוציאו האמת לאמתו.

ותלמוד הוא שם כולל לשני תלמודים: תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי.

תלמוד בבלי יסודתו בהרדי קודש כשיבות ארץ בבל אשר נתיסדו על ידי רב ושמואל והבאים אחריהם; ותלמוד ירושלמי הוא הכולל קרני אור אשר חפצו חכמי ארץ ישראל על פני המשנה וכו', ומשאם ומתנם של חכמים אלה בהלכות וכו' מימות רבי יוחנן ואלך וגם בקצת הימים אשר קדמו לרבי יוחנן. ותלמוד בבלי חמדו להם מאז חכמי כל דור ודור והיו עינם ולבם שם כל הימים, בו הגו ועמלו ויגעו והוציאו ממנו הלכות לאין הקר, את מאמריו כתבו על לוח לבם ובאהבתו שגו תמיד, לא הניחו בו דבר קטן או גדול אשר לא שקלו במאזני שכלם, גם סללו המסילה מכל אבן נגף משבושים וטעיות, וישרו התיב בפירושים יקרים מאירים ומזהירים כשחר פרוש על ההרים, ובראשם פירוש רבינו שלמה יצחקי, באורו נראה אור והיה העקוב למישור עד כי כל החפץ למלא את ידו ילך לבטח כהביטו אל רש"י ז"ל ואל שאר רבותינו הגדולים נוחי נפש. לא כזה חלק תלמוד ירושלמי: הלוא מאז בחושך הוא מכוסה, לא חסה עליו עין להסיר הטעיות אשר כסו פניו במשך הזמן, גם אין מי בימים הראשונים אשר בא מידו לנו פירוש להירושלמי, ותחת אשר עסקו זקנים עם נערים ותיק עם תלמיד בתלמוד בבלי בכל עת, הירושלמי נשאר גלמוד ועוזב אין דורש לו. וחס מלהאשים קדמונינו ז"ל בדבר זה, הלוא הלימוד והדרישה בתלמוד בבלי רחבה עד מאוד ואין לבוא אל תכליתה, ורבותינו הראשונים לא מצאו הדרך סלולה, וכמה יגיעות יגעו לחפש תעלומי אור הבבלי ולהוציא ממנו הלכה ברורה, וכל מעשיהם היו לשם שמים לתלמוד תורה לשמה ולידע ולהודיע דרך ההלכה ילכו בה. ונחזיק טובה לרבותינו הראשונים כי בכל עיונם ועמלם בתלמוד בבלי לא משכו ידם מהירושלמי ולא השליכו הגמ' דבני מערבא אחרי גיוס, אבל העמיקו לרוש בו בהרבה מקומות הנוגעים להלכה והאירו עינינו בפירושי המשמחים לב. ומאוד דוה לבנו כי בכל זאת לא השאירו לנו לברכה פירוש שלם להירושלמי בכלל או למסכתא אחת ירושלמית בפרט.

והנה זאת לקצת גדולי קדמונינו ז"ל עת קרבם אל מצפוני תלמוד בבלי חשבו למשפט לחפש ולמצוא המבוא ולכנוס דרך הפרוודור-אל המרקלין. וידי רבי שמואל הנגיד ז"ל הנה יסדו בראשונה מבוא התלמוד בבלי, ורבינו נסים עשה מפתח לשער הקודש, ומשה איש האלקים הוא הרמב"ם ז"ל האיר פני המזרח בפתיחתו להמשנה. וגם חכמים אחרים רבי שמשון מקינון בספר כריתות, ר' ישועה הלוי בספרו הליכות עולם והבאים אחריהם התאזרו עז להראות דרכי וכללי הבבלי ולהורות במה יזכה ההוגה בו את ארחו. וגם אנחנו נלך בעקבות הגדולים האלה ונחקור בכלל פרם בוא אל הקודש לפרש התלמוד דבני מערבא, על קורותיו ועל תהלוכותיו וחכמיו וכדומה. וראינו לעמוד על החקירה זאת בחמשה פרקים; ואלה הם עניניהם:

הפרק הראשון. מצב אומנתו בארץ ישראל עת נתחבר התלמוד ירושלמי ומקום ישיבות א"י.

הפרק השני. הכרת אנשי ארץ ישראל ולשונות ומגות של תלמוד ירושלמי.

ב

הפרק השלישי. דרך תלמוד ירושלמי בהלכה ובהגדה ואיך ניסדר התלמוד ירושלמי.

הפרק הרביעי. סדר האמוראים בתלמוד ירושלמי.

הפרק החמישי. מפרשי הירושלמי, והתלמוד הירושלמי אשר בידינו היום.

פרק ראשון.

מצב אומתנו בארץ ישראל עת נתחבר התלמוד ירושלמי ומקום ישיבות א"י.

התלמוד ירושלמי יסודתו אחרי מות רבינו הקדוש וחתירתו איזה שנים אחרי מות ר' שמואל בריה דר' יוסי בן ר' בון. וימי המשך חיבורו עולין לערך מאתים ושלשים שנה כאשר יבואר בפרק ד'. ובזמן הזה עברו על בני ארץ ישראל עתות מהן לטובה מהן לרעה, ועתות הצרה היו ארוכות ענן וערפל ואפילה, וימי המנוחה היו אך לרגעים התעייף עיניך בהם ואיננם. כי מעת הוסרה העטרה ובאו יושבי ארץ ישראל תחת ממשלת הרומיים הושם עול ברזל על צואריהם והרומיים נגשו אוהם בחזקה, סערו פיהם לבלי חוק לאמור הב הב. וכבר בא הסיפור שר' שמלאי דרש בציבור חייב אדם לשנות בגדי שבת מבגדי חול והתחילו לבכות כי לא היו להם בגדים להחליף (ירושלמי סוף פאה). — והצרות הוכפלו מעת גברה האמונה החדשה בימי הקיסר קאנסטאנטינוס (במחצית השנית של מאה הראשונה לאלף החמישי), והיתה שרתי במדינות אשר עבדו את הרומיים. ותחת אשר בלב הרומיים הקדמונים לא בערה מעולם שנאת הדת ואמרו ילכו כל גוי בשם אלהיו, כי מנמתם היתה לבד ללכוד ממלכות ולכבוש ארצות, נולדה עתה קנאת האמונה בלב היושבים על כסא המלוכה ונהפך לבם לשנוא המכחישים באמונתם ולירות חצם כפירט נגד היהודים, וישראל הורד מכבודו אשר חלקו לו המלכים הראשונים. וכימי הקיסר קאנסטאנטינוס אשר מלך אחר קאנסטאנטינוס (משנת צ"ז עד קכ"א לאלף החמישי) פור התפוררה ארץ ישראל ונגזרו עליה גזרות קשות ורעות, כי בשנת י"ד למלכותו העמיד קאנסטאנטינוס את גאללוס בן אחי אביו לשלטון בארצות הקדם וגאללוס תקע מושבו באנטיוכיא. והאיש גאללוס היה רע מעללים איש אכזר ואוהב לשפוך דם הוא שלח שר צכאו ארסקינס (אורזיניוס) ועמו חיל גדול ועשה שפטים באף וכחימה ביהודים אשר בדרום א"י ויגל אותם מעל אדמתם, וגם על היהודים אשר בצפון א"י העביר גאללוס כוס התרעלה ומנעם מלשבות ולהתענות כיום הכפורים. וכימי יוליאנוס אשר מלך אחרי קאנסטאנטינוס היתה קצת הרוחה לישראל, כי הקיסר הזה טאם באמונה החדשה וכתב ליהודים אגרות שלום ואמת, גם היה בלבו להקים בית המקדש החרב, אבל לא האריך ימים ועת ממשלתו לא היתה כי

אם שתי שנים. ומטובותיו אשר הטיב לישראל הוא אשר הקים מקרבם חורים דוגמת הפאטריציער ברומי ונקראים בל' רומי פרימאטעם זכירושלמי נקובים בשם ארסטונים (עיי' פ"ד ערך אריסטון). ולא ארכו הימים אחרי מות יוליאנוס ונתתם התלמוד ירושלמי ולא נזכרו עוד חכמים נקראים בשם בא"י.

ובימים הרעים האלה הקים ד' מפלט מעט לבני ארץ ישראל בבית רבי, חסה הנשיאים מזרעו של רבינו הקדוש אשר עמדו בראש קהל עדת ישראל בארץ הקדושה. והקיסרים חלקו להם כבוד ותחת דגליהם חנו היהודים והיו לאחד בענין עיבוד החודש והשנה, והנשיאים היו לנס ודגל להנפוזים והנדחים אשר שמו עליהם עיניהם בכל המקומות אשר נפוצו שמה. והגדול בנשיאים האלה היה ר' יהודה נשיאה בן בנו של רבי יהודה הנשיא, ויש מן הנשיאים אשר נהגו בהם חכמי זמנם כבוד לכד בזכות אבותיהם כמאמר חז"ל האב זוכה לבנו וכו' ולמען הרים קרן הנשיאות. ומקצתם מן הנשיאים אלה הרעו במה שנתנו רשות לדון להחורים הנזכרים, והחורים העזו לכופ לבעלי הדין לעלות רק אליהם למשפט ולא אל חכמים אחרים, ונולד מזה ריב ומצה עד שבא הדבר לפני הקיסרים כאשר יבואר פ"ד (ערך אריסטון).

אבל עוד השאיר ה' ברחמיו מפלט ומשגב אחר אשר בצלו ישב ישראל לבטח יותר מבצל הנשיאים, חסה החכמים לומדי התורה וההוגים בה ובמצפוניה. כי התורה היא ארון הברית אשר הלך לפני בני ישראל בתוך ים הצרות והפך להם הים ליבשה; וחכמי התורה חסה הבהנים אשר נשאו ארון הברית לפני העם והקימו הנהלאים וחזקו ידי העיפים ודברו על לב הנדכאים והפיצו אור חיים לפני העוברים בעמק הכבא והשקו ממעין לא אכזב ההולכים במדבר הגדול והנורא ארץ עקרב וצמאון. והם שעמדו מאז לישראל, ראשי העדה אנשי השם, הם היו לאחיהם למחסה ולמגן גם תחת הרומיים, כי מפייהם יצאה תורה ודבר ה' מועד החכמים, מהישיבות אשר היו אז בא"י.

ומרם נדבר על מקום הישיבות נזכיר בקיצור גלילות א"י אשר ישבו שם היהודים. היהודים ישבו בצפון א"י בגליל, ובדרום בחלק יהודה. והערים בגליל אשר שם היה מושב היהודים הן טבריא, ציפורין, קסרין, פנייס, בית שאן ועוד ערים אחרות. ובדרום לוד, וגם בצור ובצידון ישבו יהודים. והקיסר דיקליטיאנוס (מלך משנת מ"ה עד שנת ע"ג לאלף החמישי) הצר מאוד לבני פנייס עד אשר רצו לעזוב מקום מושבם. חז"ל הירושלמי שביעית פ"ט ל"ח ע"ד: דיקליטיאנוס אעיק לבני פנייס אמרין ליה אגן אזלון אמר ליה סופיסטה לא אזלון לון ואין אזלון לון חזרון לון ואי בעית מיבדקא אייתי טביין ושלחון לארעא רחיקא ובסוף אינון חזרון לאתריהון. עביד כן אייתי טביין וחפי קרנתהון בכסף ושלחון לאפריקי ובסוף תלתין שנין חזרון לאתריהון ע"כ. ולא ידענו הסבה אשר בעבורה הוצר דיקליטיאנוס לבני פנייס כי לא מצינו ששנא את היהודים, ורק בימי רבי יהודה נשיאה התעולל בהם בשלחו לרבי יהודה שליח בערב שבת קרוב לעת ערב שיבוא לפנינו לפניים במ"ש, ונתכוון להעבירו על מצות שבת, ונעשה לר' יהודה נס וכא אצלו לעת מ"ש ודיקליטיאנוס שלחו בסבר

פנים יפות, עיי' ירושלמי תרומות סוף פ"ח. ושם נאמר עוד כי בעוד היותו הדיוט שחקו בו הנערים של רבי יהודה נשיאה (טל"י דר' יודה נשיא) ע"ש. ואפשר שבעבור זה הרע לבני פניים כי היה בלבו על היהודים, והמאמר כל ישראל ערבים זה בזה חרות מאז על לוח לב קמינו. אבל מצינו במקום אחר שהיטיב ליהודים. ירושלמי ע"ז פ"ה הל' ד' (מ"ד ע"ד) כד סליק דיקליטינוס מלכא להבא גזר ואמר כל אוטייא ינסכון בר מן יודאיי.

ולמצוא פשר דבר נטה און למה שסיפרו הסופרים הרומיים אשר חיו בזמן דיקליטיאנוס או קרוב לו (אמטיאנוס מארצעללינוס, אייטראפיוס, אורעליוס פיקטאר ואחרים) ומה שחקרו גדולי סופרים חדשים (גיבבאן, קלינמאן). דיקליטיאנוס היה שתי פעמים בארץ הקדם. הפעם הראשון בימי הקיסר קארוס — שנת מ"ג — ואז היה שר צבא, ואחרי מות הקיסר הזה ושני בניו — שנת מ"ה — נבחר לקיסר רומי והלך לרומי, וכשנת נ"ז נסע פעם שנית לארץ הקדם וישב באנטוכיא. ומעת אשר הגיע דיקליטיאנוס למלכות לבש רוח חסד ותחנונים וביקש בכל מאמצי כח להלך בדרך אנטאנינוס החסיד (אנט. פיוס) עד שנאמר עליו כפי המסופר מהסופר פיקטאר, שהוא אב לעמו ולא אדון (*Parentem potius quam dominum*). — והנה מסיפורים אלה נראה כי מה שהצר לבני פניים היה בעוד היותו שר צבא, ואפשר שבעת ההיא עמד עם חילו בירכתי צפון א"י קרוב לפניים. והמאמר שהבאנו לעיל מהירושלמי דשביעית מוכיח שלא היה אז קיסר, כי מה שאמרו לו בני פניים: "אנן אזלין יאות לבד לעומת שר צבא אשר יש שופט למעלה ממנו ויראתו על פניו, ואם ישמע שהלכו להם בני המדינה יפקוד עליו עוננו. אבל מי יעז לאמור בפני קיסר רומי אם תוסיף להרע לנו אנתנו נוסעים מפה? הלוא דבר המלך שלטון ויצוה להרוג אותם ונשיהם ובניהם ושפס על דברי מרידה כאלה! — וגם כאשר ישב דיקליטיאנוס על כסא המלכות והלך לארץ קדם והיה מושבו באנטוכיא לא היה לו עת ופנאי להלך לפניים וגם לא היה לבו פנוי להתעולל בר' יהודה נשיאה במסופר למעלה, כי היתה לו אז מלחמה גדולה וכבדה עם הפרתיים ונפשו היתה מלאה דאגות וחרדות כאשר מבואר בספרי הסופרים אשר זכרנו למעלה. נוסף לזה, הסופרים הרומיים כתבו כי מעת היותו קיסר מנע מלהראות אכזר ומתנקם, והסיפור של בני פניים ור' יהודה נשיאה מורה להיפך על נטירת שנאה ואהבת נקמה. והנה מכל אלה יש לדון שלא הגיע אז עדיין למלכות, אבל מעת נבחר בכתר מלכות נהפך לאיש חסד; וכאשר ידע שבעיני היהודים הניסוך למלך בשר ודם הוא כעין עבודת אלילים לא אבה להפר תקם וצוה שהיהודים לא ינסכו וכמאמר הירושלמי דע"ז (ועיי' עוד פ"ד ערך ר' יודה נשיאה).

וכימי הצורך נאללום נחרב הדרום כאשר זכרנו לעיל. והסופר פיקטאר כותב שמרדו אז היהודים ברומיים ושמו להם מלך. ולא נזכר מזה דבר לא בתלמוד ירושלמי ובבבלי ולא במדרשים וגם לא בשאר כותבי דברי הימים לרומיים אשר בזמן ההוא; ואך זה ברור, היהודים אשר ישבו בצפון לא מרדו במלכות רומי וכאשר יבוא להלן. ונראה שהיהודים אשר בדרום מרדו כי לא

יכלו שאת כבוד המלכות הרשעה, וכאשר היו רחוקים ממושב השלטון גאללוס אשר ישב באנטוכיא נתנו בלבם מקום להכטחון לעמוד נגדו או לנוס לארץ ערב הקרובה לדרום ושם לא תשיגם חרב היונה. וגאללוס שלח שר צבאו ארסקינס לא"י בראש חיל גדול וארסקינס בא לצפון אבל לא הרע ליושביה. וגם בציפורין אשר מקצת יושביה היו בעצה עם אנשי דרום לא עשה משפטים כדרך שרי צבאי רומי, אשר מאז הרסו ערים ויושביה בחטאת איזה מורדים ולא שמו רסן לאפם להבדיל בין חוטא ובין איננו חוטא. גם מצינו לארסקינס שחלק כבוד לחכמי ישראל וכאשר באו ר' יונה ור' יוסי לקבל פניו באנטוכיא עמד בפניהם. ירושלמי ברכות פ"ה ט' ע"א ועי"ל לקמן פ"ד ערך ר' יונה. וכבר הוכחנו במכתב חדישי שלנו שנת ט"ז שארסקינס בעצמו לא הלך לדרום אבל שילח שם אחר מסקידיו עם קצת החיל וזה הפקיד הרע לעשות מאוד. ובכ"ד פ' וישלח פע"ו איחא אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו זה אחינו שבדרום, והכונה על המלחמה הזאת ואבדן יושבי דרום אשר נפלו בחרב. ומעת ההיא נשבת זכרון היהודים מן הדרום. וגבוא עתה אל הישיבות.

הגדולות בישיבות שבצפון היו טבריא, ציפורין, קסרין.

טיבריה או טיבריא — כן נקראת בתלמוד ירושלמי והוא הנכון כי נבנתה לכבוד הקיסר טיבעריוס ע"י הורדוס אנטיפאס אשר קרא אותה בשם זה, ובבבלי טבריא — העיר הזאת יושבת על ים גינוסר וקרובים לה מעינות חמין, ושם היו מרחצאות ונקראין „דימוסין“ (δημόσια) סתם גם דימוסין דטיבריה, ברכות פ"ב ה' ע"ג פ"ג ו' ע"ג ובמ"א. — בטיבריא היו מאז חכמים גדולים כנודע מהמאמר הריני כבן עזאי בשוקי טבריא בבלי עירובין כ"ט סוטה ט"ה ובמ"א. אך לא ישבו בה בראשונה הרבה חכמים ואפשר משום שחשו לספק טומאה אשר היה בטיבריא. ואחרי אשר טיברא אותה ר' שמעון בן יוחי וכדאיתא ירושלמי שביעית פ"ט ל"ח ע"ד ועי"ל בבלי שבת ל"ד תקעו שם מרבית חכמים מושבם. ורבי קבע שם ישיבתו זמן קצת לפני מותו, בבלי ר"ה ל"א וע"ש רש"י ר"ה בית שערים. וגדול כבוד טבריא האחרון, כי ר' יוחנן הלך לשם מציפורין וקבע שם בית מדרשו (ירושלמי שביעית פ"ט הל' א' ביצה פ"א הל' א'), ומעת ההיא והלאה היתה טבריא עיקר בית ועד לחכמים, והחכמים אשר ישבו בערים אחרות לא רבו במספר; ור' אבהו אשר הוריה שמשו בקיסרין שלח בנו לטיבריא ללמוד שם תורה וכדאיתא ירושלמי פסחים פ"ג הל' ז'. ועוד זאת היתה טיבריא יתירה שבה מושב אנשי המסורה והם הנקראים ספריא ובלי יחיד ספרא, כי הספרא אשר היתה עיקר מלאכתו ללמד התינוקות ולקרוצ הפרשה בימים עסק ג"כ במסורת חסירות ויתירות כאשר יבואר להלן פ"ד ערך ספרא.

ציפורין. כן הוא בירושלמי, ובבבלי ציפורי צפורי, ובמשנה שבמשניות ערכין פ"ט מ"ו ציפורים אבל קידושין פ"ד מ"ה צפורי. היא היתה עיר גדולה מלאה חכמים. ר' הלפתא חברו של ר' חנניא בן תרדיון הנהיג שם לתקוע בשופר וחצוצרות בבלי ר"ה כ"ז. ר' יוסי היה בציפורין והתקין שיהו המשפחות

עוברות והאכלים עומדים, ירושלמי ברכות פ"ב ה' ע"ב סנהדרין פ"ב כ' ע"א ובבלי סנהדרין י"ט ובשנינו. ובבבלי שם נזכרו עוד תקנות אחרות שהתקין ר' יוסי בציפורי, ושם ל"ב ע"ב איתא אחר ר' יוסי לציפורי: וגם ר' מאיר בא לשם ביומי דר' יוסי ירושלמי ברכות פ"ב ה' ע"ב. ורבי הלך לציפורין וישב שם י"ז שנה וקרא על עצמו ויחי יהודה בציפורין שבע עשרה שנה כלאים פ"ט ל"ב ע"ב, ומת שם בבלי כתובות ק"ג. — ובציפורין היו ראשוני האמוראים. ר' ינאי רבו של ר' יוחנן ישב בציפורי. ירושלמי ברכות קרוב לסוף פ"ד דמר ר' יוחנן אני ראיתי את ר' ינאי עומד ומתפלל בשוק של ציפורין ע"ש. — ר' חנינא רבו של ר' יוחנן קבע ישיבתו בציפורין עיי' ירושלמי שביעית פ"ט הל' א' כ"ה פ"א הל' א' תענית פ"ג ס"ו ע"ג. וציפורין היתה עיר מולדתו של ר' חנינא תענית שם פ"ח ע"א. — וגם חכמים אחרים ישבו בציפורין ונקובים על שמה, ר' הונא רובא דציפורין, ר' אבדומי דציפורין (עיי' ערכם פ"ד). — ומצינו שחכמי סבריא פליגי עם חכמי ציפורין וחזרו להורות כחכמי ציפורין. ירושלמי תענית פ"ד ס"ט סוף ע"ב כתיב והשבתי כל משושה חגה חדשה שבתה וכל מועדה דרומאי נהגין חגה (פי' מ"ח שנקרא חג החמירו בכיבוס) ציפראיי נהגין חדשה (מ"ח ואילך) שיבראי נהגין שבתה (שכוע שחל מ"ב להיות בתוכה) חזרין רבנן דשיבריא למינהג כרבנן דציפורין (ועיי' בבלי שם כ"ט ע"ב). וא"עס"כ היתה סבריא גדולה בתורה יותר מציפורי. עיי' בבלי סנהדרין ל"א אמר ר' אמי אפילו כטבריא לציפורי ועיי' רש"י שם. ירושלמי סנהדרין פ"ג הל' ב' אמר ר' לעזר זה אמר כטיבריא וזה אמר בציפורי שומעין לזה שאמר כטיבריא.

ציפורין היתה בארץ קרה. ירושלמי שבת פ"ד הל' ג' (י"ד ע"ג) ר' חנינא ושמואל תריהון אמרין תשעים ותשעה מתים בצינה ואחד בידי שמים וכו'. ר' חנינא על דהוה שרי בציפורין דצינתה חמין הוה אמר תשעים ותשעה מתים בצינה ואחד בידי שמים ע"כ (ואפשר שהכונה שהיא עלולה להתקררות ע"י חילוף החום והצנה). והיתה יושבת בראש ההר וכדאיתא בבלי מגילה ו' ע"א ולמה נקרא שמה ציפורי שיושבת בראש ההר כציפור. — ציפורין היתה רחוקה מטבריא שמונה עשר מיל, עיי' ירושלמי תענית פ"ד ס"ט ע"א י"ח מיל על י"ח מיל כמין שיבריא לציפורי. — ובמס' עירובין פ"ה הל' א' איתא דמר ר' שמעון בן יוחי יכול אני לעשות שיהו מהלכין מצור לצידון מטבריא לציפורין ע"י מערות וע"י בורגנין. — והיתה קרובה לעכו. גיטין פ"א סוף הל' ב' עיירות שבתחום ציפורין הסמוכות לעכו עיירות שבתחום עכו הסמוכות לציפורין מה את עכר לון כעכו בציפורין. ציפורין היתה עיר רבת יושביה וגם ממדינות רחוקות באו יהודים לציפורין ונתישבו שם. ברכות פ"ה ט' ע"א ר' יוחנן הוה יתיב קרי קומי כנישתא דבבל בציפורין וכו', הרי שהיה לבני בבל בית הכנסת בציפורין וזה מורה שהרבה בני בבל קבעו שם מושבם. שבת פ"ו ח' ע"א ציפוראי אמרין מן כנישתא דבבלאי עד דרתיה דר' חמא בר חנינא. מגילה פ"ד ע"ה ע"ב סוטה פ"ז הל' ו' ר' יוסי מסקד לבר עולא חונא דכנישתא דבבלייא. ואפשר שגם בטבריא היתה כנישתא דבבלאי, כי עיקר מושבו של ר' יוסי היה בטבריא. עיי' פ"ד ערך ר' יוסי א'

ר' יוסי ב'. — וגם מן היהודים הדרים בקפודקא נתישבו בציפורין. שביעית
 פ"ט ל"ט ע"א קפודקאי דציפורין שאלון לר' אימי בגין דלית לאילין עמא רחם
 וכו' (והר"ש שם משנה ח' נרחק הרבה בזה). —

ואנשי ציפורין נתגנו בירושלמי במעשיהם. חגיגה ריש פ"ב ר' חגי בשם ר'
 יעבץ אילן ציפאריי תהו חושך ואפלה. וכאשר התמרמרו על ר' חנינא על שלא
 הועילה להם תפילתו למנוע מעליהם מכת דבר ועל שלא הוריד להם מטר בתפילתו
 כר' יהושע בן לוי לדרומאי, נכנס ר' יהושע בן לוי ואמר להם לא ר' יהושע בן לוי
 מחית מיפרא לדרומאי ולא ר' חנינא עצר מיפרא מן ציפוראי אלא דרומאי ליבהון
 רכיך ושמעין מילה דאוריאי ומתכנעין וציפוראי ליבהון קשי ושמעין מילה דאוריאי
 ולא מתכנעין. תענית פ"ג ס"ו ע"ג. ועיי' מעשר שני פ"ה הל' א' כ"י דאמר
 ר' חנינא חתר בחושך בתים יומם חתמו למו וכו' כך היו אנשי דור המבול
 עושין היו רושטין באפכולסטון וכאו וגונבין בלילה כך דרשה ר' חנינא בציפורין
 איתעבוד תלת מאה חתירין בתים. — וקצת יושבי העיר הזאת רבת המהומה
 היו בקשר עם המורדים בדרום, אשר מרדו ברומי בימי גאללוס וכמו שזכרנו
 למעלה, ושר הצבא ארסקינס בא אז בחיל גדול לא"י. והכותב דברי הימים
 סאקראטעס ואחריו היעראנימוס מספרים, שארסקינס החריב ציפורין והפך אותה
 עד היסוד. אבל לשונם כוזב מללה מלב מלא שנאה לבית ישראל. ודל
 הירושלמי יבמות פ"ז ס"ו ע"ג ביומי דארסקינס מלכא הויין ציפוראי מתבעין
 והון יהבין איספלגי על נחיריהון ואינן לא מחתכמין ובסיפא איתמר עליהון
 לישן ביש ואתצידון כולהון מן בידו ע"כ. והסיפור של הירושלמי מורה שרק קצת
 יושבי ציפורין נשאו ידם ברומי והעיר עצמה לא היתה במרד, וגם ארסקינס
 לא העניש כי אם המורדים אבל לא השחית העיר כמאמר סאקראטעס ולא
 נתנה למאכולת אש כמאמר היעראנימוס. וגם אין זכרון לא בתלמוד ולא
 במדרש לחורבן ציפורין בעת ההיא ולהיפך מצינו בירושלמי שהיתה נושבת
 גם אחרי המלחמה הזאת. — אך נראה שהישיבה בציפורין הלכה ודלה מעת
 ההיא ולא נמצאו עוד חכמים נקובים בשם כ"א ר' אנדימא דציפורין אשר בעי
 קומי רבי מנא, ירושלמי ברכות פ"ד ח' ע"א. ור' מנא היה ראש ישיבה
 במבריא איזה שנים אחר בוא ארסקינס לא"י (עיי' פ"ד ערך ר' מנא ב').

קיסרין בירושלמי, ובתלמוד בבלי קסרי ומשנה סוף אהלוח קסרין. שם
 ישבו גדולי האמוראים ומהם ר' הושעיה רבה. תרומות פ"י מ"ז ע"א דאמר ר'
 יוחנן כשהיינו הולכין אצל ר' הושעיה רבה לקיסרין ללמוד תורה. — ור' אבהו
 קבע שם ישיבתו והתקין שם תקנות. דמאי סוף פ"ב הנהיג ר' אבהו בקיסרין
 שיהו שניהן משל לוקה. בבלי ר"ה ל"ד איתקין ר' אבהו בקסרי תקיעה שלשה
 שברים תרועה תקיעה. ועיי' פ"ד ערך ר' אבהו. — ועוד מצינו בקסרי חכמים
 אחרים נקובים בשם. ר' עולא דקיסרין ואמר בשם ר' חנינא פסחים פ"ג סוף הל'
 ב' נדה פ"ב הל' ו' וחי בימי ר' אבהו או קצת קודם לו (עיי' פ"ד ערך ר' עולא
 דקיסרין). — ובימי ר' מנא בנו של ר' יונה היו שם כמה חכמים. עיי' דמאי פ"א
 כ"ב ריש ע"ב קידושין פ"ב ס"ג ע"א אמר ר' מנא אזלית לקיסרין ושמעית ר'
 חזקיה יתיב ומתני. כלאים פ"ו ל' ע"ג אמר ר' מנא אזלית לקיסרין ושמעית רבי

ה

הושעיה בר שמי. פסחים פ"א כ"ח ע"א אמר ר' מנא אזליח לקיסרין ושמעית ר' זריקן. שם כ"ט ע"ב אמר ר' מנא אזליח לקיסרין ושמעית ר' אחווא בר זעירא. — ומצינו הרבה פעמים בירושלמי רבנן דקיסרין, ולרוב אמרו בשם חכמים אחרים. ואלה רבנן דקיסרין לא היו בזמן אחד כי אם מדור הרביעי עד דור הששי ועד בכלל (עיי' פ"ד ערך רבנן דקיסרין). והשם רבנן דקיסרין כינוי להשיבה בקיסרין. וקצת נראה שמעת אשר מת ר' אבהו לא היה שם זקן יושב בראש הישיבה ולא חכם מפורסם אשר לו ישמעון. שאר החכמים, והיו לומדי התורה מתועדים ונקבצים בבית המדרש בחכורה ולא שמו ראש עליהם, לכן בא שם רבנן דקיסרין בכלל ואך מתי מספר נזכרים בפרט.

בקיסרין היה בית הכנסת גדול ונקרא כנשתא מדרתא ולפעמים הגי' מדרתא ושם ישבו גדולי החכמים ודרשו. ביכורים פ"ג ס"ה ע"ד וה' בהיכל קדשו הא ר' יצחק בר לעזר בכנשתא מדרתא. סנהדרין פ"א הל' א' ר' אבהו הוה יתיב דין בכנישתא מדרתא דקיסרין. נזיר פ"ז ג"ז ע"א ר' אבהו הוה יתיב ותני בכנשתא מדרתא דקיסרין (ולפי השערת החכם נרעטין כספרו קורות היהודים חלק ד' מהדורא תנינא סוף פ"ז נראה עיקר הקריאה מדרתא והדבר צ"ע).

בקיסרין נשתמשו הרבה בלשון יונית. עיי' סוטה ריש פ"ז ר' לוי בר חיתה אול לקיסרין שמע קלון קריין שמע אלוניםחין. וקצת נראה שלא הבינו שם היהודים לה"ק מהא דאיתא עוד שם בעא מעכבתון שמע ר' יוסי ואיקפד אמר כך אומר אני ומי שאינו יודע לקרות אשורית לא יקרינה כל עיקר אלא יצא בכל לשון שהוא יודע ע"כ. ואפשר שזאת קסרין היא קסרין היושבת קרוב למקור הירדן ונקראת בלשונם צעזארעא פיליפסי, וכן מורה הלשון אול לקיסרין ושמע וכו'. וקיסרין מושב החכמים ישבה על שפת הים הגדול ונקראת בלשונם צעזארעא פאלעסטינא. ועיי' גיטין פ"א קרוב לסוף הל' א' אמר ר' אבא בר זבדי מעשה באחד שהביא את הגט מלטינה של קיסרין פ"י מהגמל של קסרין. וקיסרין זאת הייתה מושב שלטון רומי ונקרא בתלמוד ירושלמי אנטיפוסה דקיסרין. עיי' מגילה פ"ג הל' ב' ועיי' פ"ד ערך ר' אבהו ב'.

ודע דאיתא בירושלמי ט"ק פ"ג הרי שמוליכין ממקום למקום כגון אלו דקסרין דקברי בבית בירי אית תנא תני אלו שכאן מונין משיצא המת וכו' (כן הגי' ברא"ש שם ס"י ל"ט, אבל בירושלמי שלפנינו שם הל' ה' פ"ב ע"ג הגי' הרי שמוליכין אותו ממקום למקום כגון אלו דקוברין בבית שריי וכו') הרי דאנשי קסרין לא היו קוברין מתיהם בקסרין. אבל במשנה ט' פ"ח דאהלות איתא מרח קסרין ומערב קסרין קברות ובתוספתא סוף אהלות איתא העיד ר' יהודה בן יעקב מבית גוברין ויעקב בר' יצחק מבית גופנין על קיסרי שהחזיקו בה מעולם והתירוה שלא במנין ע"כ. ואפשר שמשעה שהתירוה נהגו בני קיסרין להוליך מתיהם לעיר אחרת כדי להרחיק כל חשש טומאה מעירם, או שאחת מהנך קיסרין היא הישבת באמצע המדינה והאחת היושבת על חוף הים וכמו שזכרנו.

ועוד נזכרו מקומות בצפון אשר ישבו שם חכמים, והם:
 נוה. סנהדרין פ"ג כ"א ע"ב רבנן דגוה הוו מיסי חמיע בפיסחא (לחיל

פרוקלא ע"ש. וזה פרוקלא היה בא"י בימי ר' מנא ב' עיי' ערך ר' מנא פ"ד).
 ונזכר ג"כ ר' שילא דינוה ורבנן דקסרין אמרו בשמו שבת פ"ב ה' ע"א.
 עכברי ובבלי ב"מ פ"ד עכבריא, ונזכר בספר מלחמת היהודים ליוסף
 הכהן ח"ב פ"ב. שם היה בית ר' ינאי כל' בית מדרשו של ר' ינאי, עירובין
 פ"ח כ"ה ע"א חזקה לא אמר כן אלא ר' חייא זר' אסי זר' אמי סלקין לעכברי
 ושמעין מדבית ר' ינאי הלכה כר' יודה. תרומות פ"י מ"ז ע"ב הורי ר' יוסי בי
 ר' בון בעכברא חד לאלף ועיי' ברא"ש תרומות פ"י מ"ח וחולין פ"ז ס"י ל"ג (ולא
 כן דעת הר"ש תרומות שם ע"ש).

פכנין. ר' יהושע דסכנין נזכר בהרבה מקומות בירושלמי, ושם היה מושב
 ר' חנניא בן תרדיון. בבלי סנהדרין ל"ב ע"ב אחר ר"ח בן תרדיון לסיכני. ר"ה
 כ"ז ע"א וכן הנהיג ר' חלפתא בציפורי ור' חנניא בן תרדיון כסיכני. — עין סב.
 שם היו הרבה פעמים מקדשין החודש. בבלי ר"ה כ"ה ע"א (ועיי' תו' שם),
 ירושלמי ברכות פ"ד ק' ע"א סוכה פ"ב הל' ה' ועיי' סנהדרין פ"א י"ח סוף
 ע"ג. — רומי. עיר גדולה בימי ר' יוסי בן קיסמא בבלי ע"ז י"ח ע"א. ועיי' פ"ד ערך
 ר' חייא בר אבא.

ובימי התנאים היו עוד מקומות אחרים אשר ישבו שם אנשי השם, והם:
 יבנה, מושב הסנהדרין מימות ר' יוחנן בן זכאי (ולדעת קצת כבר איזה
 זמן קודם לו) עד ר' שמעון בן גמליאל. — ערב בימי ר' יוחנן בן זכאי עיי'
 שבת פ"ז מ"ז, פכ"ב מ"ג. וגם ר' חנינא בן דוסא ישב שם, ברכות פ"ד ז'
 ע"ג ועוד דסלקין חומרייא מן ערב לציפורין ואמרו כבר שבת ר"ח בן דוסא
 בעירו. (ומזה נבין שערב היתה קרובה לציפורין). — אושא, ידועה מושב
 הסנהדרין ומושב חכמים גדולים ור' שמעון בן גמליאל הלך מיבנה לאושא
 בבלי ר"ה ל"ב (ועיי' בספרנו דרכי המשנה פ"ב ערך ר' שמעון בן גמליאל). —
 ברור חיל, ירושלמי דמאי ריש פ"ג מעשה בר' יהושע שהלך אחר ר' יוחנן
 בן זכאי לבלי (צ"ל לברור זכן הוא בר"ש שם) חיל. בבלי סנהדרין ל"ב ע"ב
 אחר רבי יהושע לברור חיל. — סקיעין, בבלי חגיגה ג' ע"א מעשה שהלכו
 רבי יוחנן בן ברוקא ורבי אלעזר בן חסמא להקביל פני רבי יהושע בסקיעין.
 סנהדרין ל"ב אחר ר' יהושע לסקיעין. וממה דאיתא חגיגה שם מה חידוש
 בבית המדרש היום וכו' שבת של מי היתה שבת של ר' אלעזר בן עזריה וכו'
 וראב"ע ישב ביבנה נראה שהיה בית סקיעין סמוך מאוד ליבנה. — בני ברק
 ידוע. ובבלי סנהדרין שם אחר ר' עקיבא לבני ברק. — בית שערים, מושב רבי
 איזה זמן. בבלי סנהדרין שם אחר רבי לבית שערים. — ובימי אמוראי
 הירושלמי לא נזכרו מקומות אלו ונראה שלא היה שם מושב חכמים בימי
 האמוראים.

ונסן עתה לדרום א"י. בדרום היו כמה ערים אשר ישבו שם יהודים.
 עיי' ברכות ריש פ"ט רבי יוחנן ורבי יונתן אזלין מיעבד שלמא באילן קרייתא
 דדרומא אזלין לחד אתר ואשבתן לחונא דאמר האל הגדול וכו'. אבל לא
 נזכרו שמות פרטיים של ערים בדרום ואך לוד יוצאת מן הכלל. והתלמוד

ירושלמי ובבלי מספרים בגנותה של לוד. ירושלמי סנהדרין פ"א י"ח סוף ע"ג ר' ירמיה בעי קומי ר' זעירא ולוד לאו מיהודה היא אמר ליה אין ומפני מה אין מעכרין בה אמר ליה שהן גסי רוח ומעושי תורה. — ובבלי פסחים ס"ב איתא ר' שמלאי אתא לקמיה דר' יוחנן א"ל ניתני לי מר ספר יוחסין אמר ליה מהיכן את אמר ליה מלוד והיכן מוחבך בנהרדעא א"ל אין שונים לא ללודים ולא לנהרדעים וכל שכן דאת מלוד ומוחבך בנהרדעא. ובירושלמי שם פ"ה הל' ג' (ל"ב ע"א) איתא בקצת שינוי ר' שמלאי אתא גבי ר' יונתן אמר ליה אלפן אנדה אמר ליה מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אנדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעושי תורה ואת נהרדעי ודר בדרום ע"כ. ופשוט שדרום הוא שם כולל לחלק א"י הדרומי והוא ארץ יהודה וכמו שכתב בעל ת"ש ריש דמאי, ולוד היתה שם עיר מערי דרום, ולכן יכונה יושב לוד או לודי על שם העיר או דרומייתא ודרומי על שם המדינה בכלל. וכנה אין כאן סתירה במה שנוזר בהך מעשה בבבלי לוד לודי, ובירושלמי דרום דרומי. והנה בירושלמי לא מצינו איזה חכם מכונה לודי וכמו שמצינו ר' הונא ציפוראי וכדומה, אבל נאמר בכל מקום דרומייתא: ר' יוסי דרומייתא, ר' לעזר דרומייתא, ר' יעקב דרומייתא וכו'. מזה נראה שלוד עצמה לא היתה מושב חכמים בימי האמוראים ולא היה להם שם בית ועד, אף שבימי התנאים ישבו שם רבי אליעזר ור' טרפון (עיי' ספרנו פ"ב ערך ר' טרפון בסופו); ואפשר שהחכמים היו מפורזים בערי הדרום. אבל ממה שמצינו ירושלמי פסחים פ"ה הל' ג' (ל"ב ע"א) הדא מסייע לדרומי דרומי אמרין אימורין שאבדו מתשב להן וכו' וע"ש ל"ד ע"ד, וכן בבלי יבמות מ"ה זקני דרום אמרו כותי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר, זכחים כ"ב אמרו זקני דרום לא שנו אלא טמא שרץ אבל טמא סת וכו' נראה שחכמי דרום היו יושבין בחבורה אחת והיו נושאין ונותנין ביחד והסכימו לדבר אחד ונזרקה הלכה מפי כולם, וכמו שמצינו אצל רבנן דקסדין. — וכאשר נעייין עוד יותר יבוא לנו שאף שדרום שם כולל לחלק יהודה הוא ג"כ שם פרטי להגבול הקרוב לאדום. עיי' ירושלמי פסחים ריש פ"ג חומץ האדומי בסימא דרומייתא. כתובות פ"ה הל' י"א להמשנה אמר ר' יוסי לא פסק שעורים אלא ר' ישמעאל שהיה סמוך לאדום מהו סמוך לאדום לדרומה. והנה בחלק זה שבדרום אשר היה שם בית מדרשו של רבי ישמעאל הרביצו תלמידיו אחריו תורה וכמו שבארנו בספרנו שם טאמר תלמידי ר' ישמעאל. ובבית מדרשו של ר' ישמעאל ישבו חכמים גם אהרי מות ר' ישמעאל והם הנקראים דרומי או זקני דרום, וגם הנקובים בשם כנון ר' יוסי דרומייתא, ר' יהושע דרומייתא וכו' נראה שממעין זה יצאו.

וכדרום ישבו חכמים גדולים כנון בר קפרא, ר' פס (אפס), ר' הושעיה, ר' יהושע בן לוי וכו'. וחכמי דרום היו גדולים בעיני האמוראים הראשונים. עיי' עירובין פ"ו כ"ג ע"ג מהו לשכור רשות מן הפונדק ר' חיינה ור' יונתן סלקון לחמחה דגדר אמרו נמתין עד שיבאו זקני הדרום לכאן, אתא ר' נתן דרומא שאלון ליה וכו' ובבלי שם פ"ה איתא אמר להן ריש לקיש נשכור ולכשנניע אצל רבותינו שבדרום נשאל להן. — ובימי הדור השלישי עלה

כבר כבוד חכמי צפון על כבוד חכמי דרום. ברכות פ"ב ה' ע"ב ר' חמא אבוי דר' אושעיא הוה ליה עובדא שאל לרבנן ואסרון ר' יוסי בעי איילן רבנן רבנן דהכא או רבנן דרומיא אין תימר רבנן דהכא ניחא אין תימר רבנן דרומי'א רב רבי'א קומי והוא שאל לזעירי'א (ע"י פ"ד ערך ר' חמא אבוי דר' הושעיה). — זבימי גאללוס גחרבה הדרום כאשר זכרנו והרבה חכמי דרום באו אז לצפון אצל ר' יונה וכאשר יבואר בפ"ד.

זבירושלים לא מצינו בית ועד לחכמים מימות חרבן הבית ואילך כל ימי התנאים והאמוראים. ואפשר שהמלכות צוה עליהם לבלתי יתקבצו שם, או שלא נתועדו מיראת המלשינים אשר יאכלו קודצא כי טלכא ויאמרו שנתיעצו בעיר מושב מקדשיהם מקדם לעשות קשר ולמרוד במלכות. אבל מה שמספר היעראנימוס בפירושו לזכריה ב' שלא הורשה לשום איש ישראל לעלות לירושלים מימי אדריאנוס עד ימי המלך קאנסטאנטינוס הוא פרי זדון שנאת לבו וכחשו ענה בו, כי מצינו בירושלמי מעשר שני פ"ג ג"ד ע"ב איתא ר' חניני ור' יונתן ור' יהושע בן לוי עלו לירושלים נתמנו להן פירות וביקשו לפדותן וכו'. בבלי ברכות ס' ע"א ההוא תלמידא דהוה קא אויל בתריה דר' ישמעאל בר' יוסי בשוקי ציון וכו'. יבמות ג"ג ע"ב דתניא אבא יוסי בן יוחנן איש ירושלים משום ר' מאיר וכו'. סופה כ"ה ע"א דאמר ר' יאשיה ג' דברים סח לי זעירא מאנשי ירושלים וכו'. וע"י ביצה כ"ז קהלא קדישא דירושלים בימי רבי. ומצינו עוד במ"א של הירושלמי שהיו עולין לירושלים. וכל אלה התנאים והאמוראים היו אחר אדריאנוס וקודם לקאנסטאנטינוס. — אבל גם אחר שנתן קאנסטאנטינוס להיהודים רשות להתישב בירושלים וכמאמר היעראנימוס לא נקבע שם בית ועד. ע"י ירושלמי פסחים פ"ז ל"ה ע"ב ר' יוחנן בר' מדוי'א בשם ר' פינחס מן מה דאנן חמין רבנן שלחין סנדליהון תחת האגוף של הר הבית אדא אמרה שלא קידשו תחת האגוף וכו'. ור' פינחס חי בימי קאנסטאנטינוס בנו של קאנסטאנטינוס (ע"י ערכו פ"ד), ואעפ"כ לא נמצא שם ישיבה בימיו אף שהיו שם כמה חכמים ובמו שמורה המאמר מן מה דאנן חמין רבנן וכו'.

והרבה חכמים מארצות אחרות באו לישיבות א"י. מבלל. משם באו הן גדולים הן קטנים, חכמים ותלמידים לרוב לישיבות א"י. גם יבואר לקמן פ"ג כי בני ככל נהנו כבוד גדול בחכמי א"י. — מאלכסנדריא של מצרים. לחכמי אלכסנדריא היתה התחברות ומשא ומתן של תורה עם חכמי א"י. וגם חכמי א"י הלכו לפעמים לאלכסנדריא ע"י פ"ד ערך ר' אבהו, ר' זבאי דאלכסנדריא, ר' יוסי ב', ר' תנחום בר פפא. — מקרטיגנא, והיא עיר בארמניא הגדולה. ע"י פ"ד ערך ר' בא קרטיגנא, חיננא קרטיגנא. — מארמני'ה. ר' יעקב ארמני'ה. ע"ש ערכו. מקפודקא. ר' בא קפודקאה, ר' יודן קפודקאה, רבי שמואל קפודקאה ר' לא קפודקאה. ע"י פ"ד ערך כל אחד ואחד.

וכל אלה החכמים נראה שבאו לישיבות הצפון ואך מעטים נמצאו שהלכו לדרום. ובבלי מ"ק כ"ז ע"ב איתא רב המנונא איקלע לדרומתה שמע קל שיפורא וכו'.